

POPÜLER KÜLTÜRÜN EKONOMİK BİR OLGUSU: FAL

Gülşah HALICI*

ÖZ

Varoluşundan beri yaşamını sürdürme ve anlamlandırma doğasına sahip olan insanoğlu, hem kendi iç dünyasında hem de sosyal ilişkilerinde güvende olma, mutlu olma arzusuyla birçok ritüel yapılandırmış ve bu ritüelleri kullanmıştır. Bu ritüellerinden biri de ilkel, antik toplumsal yaşamdan günümüze kadar etkisini ve varlığını sürdüren faldır. Fal, Eski Yunan, Roma, Babil, Mısır, Sümer ve Şamanist Türk kültüründe bireyin çeşitli ihtiyaçları karşılamak için ortaya çıkmıştır. Fal, İslamiyet sonrası Türk kültüründe yeni kisvelere bürünerek yaşama-ya devam etmiş ve daha sonra Osmanlı Sarayına girmiştir. Bu bağlamdan hareketle falcılık meslek haline gelmiştir. Fal, günümüzde de gerek sosyal yaşamda gerekse sanal ortamda varlığını ve etkinliğini devam ettiren bir olgudur. Falın popülerleştirilmesi, geniş çevrelere yayılması daha çok tüketilmesini ve ekonomik katma değer üretimini sağlamıştır. Kültürel ürünlerin ekonomik katma değer yaratarak varlıklarını sürdürmeleri gerçeği, falı da ekonomik bir ürün olarak, anlık ve moda halinde tüketilen, alınıp satılan ve pazarlanan bir popüler kültür ürünü haline dönüştürmüştür. İnsanların merak duyguları ve belirsizlikten kurtulma istekleri fal ve falcıların toplumsal yaşamda itibar kazanmasını sağlamıştır. Dünden bugüne çeşitli kisvelere bürünerek bireylerin büyük bir kısmının zihninde yer bulup yaşayarak günümüze gelen fal geleneği, halk yaşayışının, düşüncesinin dile yansımaları sonucunda edebiyatımızda da yer almıştır. Çalışmada fal; "Fal Kavramı, Fal Çeşitleri ve Falcılar", "Eski Uygarlıklarda Fal", "İslamiyet Öncesi Türk Kültüründe Fal", "İslam Dini'nde ve Türk İslam Geleneğinde Fal", "Sosyal Yaşamda Fal", "Popüler Kültürde Fal ve Ekonomik Boyutları" başlıkları altında incelenmiştir. Bu araştırmada falın, ilkel, antik ve uygar toplumlarda varlığını sürdürme serüveni ortaya koyularak, günümüzde popüler kültürün ve sanal ortamın kültürel ekonomik bir olgusu olarak, ekonomik katma değer üretimi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fal, Falcılık, Sanal Ortam, Popüler Kültür, Kültür Ekonomisi.

ABSTRACT

Human, with a nature and desire to survive and to make his life meaningful from the very first day of his existence up to now, has created and used a myriad of rituals to keep his happiness and security both

* Dr. Öğr. Üyesi, Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yozgat, ORCID: 0000-0003-0315-0488, gulsah.yuksel@bozok.edu.tr

in his inner world and social environment. One of these rituals is fortune-telling, maintaining its effect from the ancient times to date. Fortune-telling, from Ancient Greek to Rome, from Babylon to Ancient Egypt, and Sumer, from post-Islamic Turkish societies to the Ottoman Empire and to modern societies, has widely been used. Even today, people believe in fortune-telling for various purposes both in their social and virtual environments. Thus, due to its large popularity, it was quite normal that fortune-telling has become an economic activity and a profession in most societies, leading to the production of economic values. In today's world, most cultural assets and values tend to survive by getting involved in economic activities and creating economic values, and fortune-telling is no different. Thus, it is now an economic good ready to consume, buy and sell. Curiosity feelings of the human beings and their wish for escaping from the indefiniteness caused fortune-telling and fortunetellers to be strong in the social life. Tradition of fortune-telling grew in social life by invading the minds of most of the human beings as it wrapped various garbs from yesterday to today. As a result of folk life and reflection of thoughts to language, today fortune-telling takes place in our art. In this study, fortune-telling is examined under these topics: "Fortune-telling concept, fortune-telling kinds and fortunetellers", "Fortune-telling in old civilizations", "Fortune-telling in Turkish culture before Islamism", "Fortune-telling in Islam and Turkish Islam Traditions", "Fortune-telling in social life", "Fortune-telling in popular culture and its economical dimension". This study deals with the long history of fortune-telling from the ancient times with a focus on its economic value in social and cultural spheres in modern societies.

Keywords: Fortune telling, Virtual Environment, Popular Culture, Cultural Economy.

Bireyin en belirgin özelliklerinden biri "sosyal varlık" olmasıdır. Birey toplum içinde yaşar, toplumun yazılı (kanun) ve sözlü (gelenek, görenek vs) kurallarından etkilenir ve kendi kişilik tarzı ile de toplumu etkiler. Toplumda geçerli olan kural ve değerlere uyum göstererek, sosyal ilişkilerini düzene koyarak sosyalleşir (Güney 2000: 69; Kağıtçıbaşı 2000: 67). Uyma davranışı ile bireyler, toplumsal yaşamı ve başkalarının davranışlarını önceden tahmin edebilirler ve kendi davranışlarını ona göre ayarlayabilirler. Bu bireylerin güven duyguları ve huzurları için çok önemli bir sosyal ve duygusal ihtiyaçtır. Çünkü birey, yalnızlığa ve belirsizliğe karşı çok hassastır.

Birey yaşam koşullarına uyum sağlama, sorunlarla başa çıkma ve gereksinimlerini karşılayabilme için belirsizlikten ve geleceğe ilişkin kaygılardan kendini korumak ister. İnsanların geleceğe ilişkin belirsizlikten kurtulma istekleri, onları çeşitli arayışlar ve davranışlarda bulunmaya yönlendirmiştir. Bu arayış sonucunda ortaya çıkan olgulardan biri de falcılık olmuş, ortaya çıktığı ilk günden beri insanoglunu meşgul etmiştir.

Belirsizlikten kurtulmak, geleceğini sürekli olarak merak eden insanlar, bunları tek başlarına bilemedikleri ya da çaresiz olduklarını düşündükleri için geleceği bilebildiklerine inandıkları falcılara başvurmuşlardır

(Scognamillo ve Arslan 1999: 17). İnsanoğlu tarih boyunca gerek kendisiyle, gerekse çevresiyle ilgili bilinmezleri anlayıp keşfetmeye, geleceği hakkında bilgi sahibi olmaya ve böylece kendi kaderine hükmetmeye çalışmıştır. Bilinmeyene ulaşmak için, merak edilene bir ışık, bir işaret bulmaya gayret göstermiş fal ve büyü gibi uğraşlar toplumlarında yer edinmişlerdir. İnsanların bu duygularını karşılamak üzere bu işleri meslek edinen falcı, büyücü, sihirbaz, kâhin, bakıcı gibi kişiler ortaya çıkmıştır (Gündüz 1998:125). İnsanların merak duyguları ve belirsizlikten kurtulma istekleri fal ve falcıların toplumsal yaşamda itibar kazanmasını sağlamıştır.

İlkel toplumlardan günümüz modern toplumlarına kadar insanlar, doğaüstü inanışlara hiç olmadığı kadar ilgi duymuş ve onun gizeminden etkilenmişlerdir (Nar 2014:508). Çeşitli ilkel toplumlarda olduğu gibi günümüzdeki pek çok çağdaş toplumlarda da falcılar, büyük önem ve değere sahiptirler. “Fala inanma, falsız da kalma” bakış açısı ile hareket eden insanlar, falı ve fal baktırmayı yaşam tarzı haline getirmişlerdir. Bilişim teknolojilerindeki gelişim, sosyal ağların yaygınlaşması ve toplumsal yaşamın her alanında olduğu gibi fal ve falcılığı da etkilemiştir. Günümüzde insanlar sanal ortamda günlük burç yorumlarını takip etmekte ve birçok fal çeşidine baktırabilmektedirler. Ayrıca iskambil, el falı, tarot ve yıldız falları hakkında birçok kitap bulunmakta, insanlar bu sayede falcılara ve fal evlerine gitmeden kendi fallarına bakabilmektedirler.

Geçmişten günümüze çeşitli kisvelere bürünerek en sade insandan en kültürlü insana kadar pek çok kişinin zihinlerini meşgul edip, yaşaya gelen fal geleneği, halk yaşayışının ve düşüncesinin dile yansımaları sonunda tabii olarak edebiyatımızda da ele alınmıştır. “Fal, anonim halk edebiyatının en yaygın örneklerinden olan manilerde, divan edebiyatında ve son devir edebiyatında da tema olarak işlenmiştir” (Duvarcı 1993:2-3). Fal, İslamiyet sonrası Türk kültüründe yeni kisvelere bürünerek yaşamaya devam etmiş ve daha sonra Osmanlı Sarayına girmiştir. Bu bağlamdan hareketle falcılık meslek haline gelmiştir. Fal, günümüzde de gerek sosyal yaşamda gerekse sanal ortamda varlığını ve etkinliğini devam ettiren bir olgudur. Falın popülerleştirilmesi, geniş çevrelere yayılması daha çok tüketilmesini ve ekonomik katma değer üretimini sağlamıştır. Kültürel ürünlerin ekonomik katma değer yaratarak varlıklarını sürdürmeleri gerçeği, falı da ekonomik bir ürün olarak, anlık ve moda halinde tüketilen, alınıp satılan ve pazarlanan bir popüler kültür ürünü haline dönüştürmüştür. Bu araştırmanın amacı falın; ilkel, antik ve uygar toplumlarda varlığını sürdürme serüvenini ortaya koymak, günümüzde popüler kültürün ve sanal ortamın kültürel ekonomik bir olgusu olarak incelemek, ekonomik katma değer üretimi üzerinde durmaktır. Çalışmanın amacında bahsedilen serüven şu başlıklarda incelenmiş ve son olarak falın ekonomik katma değer üretimi üzerinde durulmuştur: “Fal Kavramı, Fal Çeşitleri ve Falcılar”, “Eski Uygarlıklarda Fal”, “İslamiyet Öncesi Türk Kültüründe Fal”, “İslam Dininde ve Türk İslam Geleneğinde Fal”, “Sosyal Yaşamda Fal”, “Popüler Kültürde Fal ve Ekonomik Boyutları”.

1. Fal Kavramı, Fal Çeşitleri ve Falcılar

“Fal” kelimesi Arapça bir kelime olup, gelecekteki olaylara “işaret” anlamında ve “tyr” kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılmıştır (Türk Ansiklopedisi 1968: 90). Türkçede “fal”, eski Türkçede “ırk”, İngilizcede “mancy”, Fransızcada “mancie” olarak kullanılmaktadır (Aydın 1995: 135). “Fal, gelecek hakkında bilgi sahibi olabilmek için çeşitli yollara başvurma, baht, uğur ve talihi anlamak için birtakım yollara başvurarak (atılan boncuk ve baklaya, tesadüfen açılan bir kitabın sayfasına, koyunun kürek kemiğine, kahve fincanına vb. şeylere bakarak) anlam çıkarma işidir” (Şamil İslam Ansiklopedisi 1990:143).

“Fal, özellikle kişinin geleceği, kaderi ve talihi hakkında birtakım bilgiler elde edebilmek, ipuçları yakalayabilmek amacıyla çeşitli metotlar kullanılarak yapılan bir kehanet türü olarak tanımlanmaktadır” (Gündüz 1998: 125). “Fal; gelecekte haber verme, kaybolanı bulma, vb. amaçla nesnelere bakıp anlam çıkarma” (Korkmaz 2003: 67), “çeşitli şeylere bakarak gelecekte olacaklar hakkında anlamlar çıkarma, gaipten haber verme” (Boyras 2006: 84) olarak tanımlanmaktadır.

Fala bakma konusunda her milletin ya da farklı coğrafyaların farklı şekilleri ve usulleri olduğu söylenebilir. Scognamillo ve Arslan “Doğu ve Batı Kaynaklarına Göre Fal” isimli kitaplarında (ağaç, at, ateş, bakla, balık, balta, bağırsak, bina, buğday, çakıl, defne, karaciğer, karga, keçi, kemik, kristal, kuş, lamba, mum, ok, omuz, rüzgâr, saç, sayı, soğan, su, tarot, tuz, un, yaparak, yüz, yüzük ve zar) kırk beş farklı fal çeşidi tanıtmaktadırlar (Scognamillo ve Arslan 1999: 29-51). Dülger’de (2006: 48-49) yaptığı bir çalışmada (aşık kemiği, billur, fizyonomi, göz, grafoloji, kitap, duman, el, harf, hava, horoz, yi king, insan bağırsağı, iskambil, kafatası, kahve, kap, kaplumbağa, köpük, kulak, kum, kumalak, kura, kürek, mani, papatya, sakız, tespih, tükürük ve yıldız) otuz fal çeşidini tespit etmiştir. Bu eserlerdeki fal çeşitlerinin yanında literatüre kazandırılmayan ya da diğer kaynaklarda bulunup da araştırmacıların ulaşamadığı fal çeşitleri vardır.

Falcılık en eski insan topluluklarından günümüze kadar gelen, bazen profesyonel bazen de amatör olarak yapılan bir iştir. Eski Yunandaki Delp-hili, Donanalı, Apollo rahipleri, şamanlar ve münecimler falcıların bilinen ilk atalarıdır. Profesyonel falcılar, insanların zayıflıklarını sezebilen, karakter tahlillerinden anlayan, telkin gücü yüksek, işlek zekâlı, dilbaz, sezgilerini ve hileli üsluplarını birbirine karıştırarak karşılıklarının isteklerini karşılayabilen kimselerdir (Duvarcı 1993: 16-17).

Falçı, insanın içinde bulunduğu duruma bir çare bulamasa da verdiği umutlar, insanları mutlu eder. Aslında çoğu falcının söyledikleri artık klişeleşmiş sözlerdir. Her falda mutlaka bir yol ya da üç vakte kadar gelecek gibi bir bildirim vardır. Falcılar için önemli olan, fala baktıran insanlar için bir çare bulmak değil, onları söyledikleri ile ikna etmektir (Sognamillo ve Arslan 1999: 19). Çeşitli ilkel toplumlarda olduğu gibi günümüzdeki pek çok çağdaş toplumlarda da falcılık önemsenmekte ve değer görmektedir.

2. Eski Uygarlıklarda Fal

İnsan doğasında var olan belirsizliğe karşı tahammülsüzlük ve geleceği tahmin etme isteği, fal ve falcılığın insanlık tarihi kadar eski olduğunu, evrensel bir nitelik taşıdığını, çeşitli biçim, metot ve amaçlarla kullanıldığını göstermektedir.

“Fal ve falcılığın en eski kaynağının muhtemelen Mezopotamya olduğu, milattan en az 4000 yıl önce Çin, Mısır, Babil, Eski Yunan Medeniyetlerinde uygulandığı bilinmektedir” (Türk Ansiklopedisi 1986: 135). “Falın antik çağda Mısır’da, Babil’de, Çin’de, Kalde’de el falı ve astroloji gibi metotlarla kullanıldığını gösteren çeşitli belgeler mevcuttur. Bu belgeler falcılığın, hem dini hem de hekimliğin bir bölümünü tamamlama amacıyla rahipler tarafından yapıldığını göstermektedir” (Türk Ansiklopedisi 1986: 90). Ayrıca Kitap-ı Mukaddes’in eski Ahid bölümü, Yakup, Yusuf, Firavun’un rüyaları gibi gelecekte haber veren rüyaları, yeni Ahid bölümü de magusların ve Platus’un eşinin rüyalarını anlatmaktadır (Kitap-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit’ten aktaran Duvarcı 1993: 4).

Eski Roma’da Collegium Augunium adında ve Roma imparatoru tarafından atanan kâhinler kurulu, Augurium düşüncesi adı verilen ve gizli tutulan geleceği bilme ilmi ile uğraşır (Hançerlioğlu 1975: 81). Eski Çinlilerin toplumsal hayatında fal önemli bir yere ve uzun bir geçmişe sahiptir. M.Ö. yaklaşık 1765-1123 yıllarından yani Şang hanedanlığı zamanından itibaren Çinliler devlet işlerinde karar vermek için faldan yararlanmışlardır. Koyun, öküz kemikleri, kaplumbağa kabukları ile tabiat ruhlarına ve atalara danışma şekilleri ile fala bakmışlardır. Özellikle kürek kemiği falı çok önemli bir yere sahiptir (Dülger 2006: 62). Hititler, toplumsal yaşayışlarında fala yer veren önemli bir toplumdur. Kendilerinin bin tanrılı olduklarını kabul eden Hititler, kaderlerini bu tanrıların yönettiğine inanırlardı. Tanrıların isteklerini öğrenmek ve kendi isteklerine cevap alabilmek için fala başvurmuşlardır. Eski Yunan toplumunda fal dinî yönden büyük önem taşımakta idi. Rahiplerin yanında gelecekte haber vermektense ziyade gelecek ile ilgili öğütlerde bulunma ve tanrıların isteklerini öğrenme özellikleri bulunan “mantis” adını taşıyan kâhinler vardı. Mantisler tanrıların isteklerini öğrenebilmek için kuşların uçuş tarzını incelerlerdi (Duvarcı 1987: 8). Mezopotamyalılara göre yıldızların insan hayatında oldukça önemli yeri vardır. Onlar yıldızları göğün yazıları olarak kabul ettikleri ve insanların kaderlerinin gökyüzünde yazılı olduklarına inandıkları için yıldızları yorumlama tekniğini geliştirmişlerdir. Bugünkü astrolojide burçlara başvurma yönteminin M.Ö. 7. yüzyılda ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bir insanın doğumu esnasında yıldızlarının durumundan hareket ederek onun geleceğinin bilinebileceğine inanılırdı (Dülger 2006: 61).

3. İslamiyet Öncesi Türk Kültüründe Fal

Dünyadaki diğer milletlerin yaşantısında olduğu gibi İslamiyet öncesi Türklerin yaşantısında da fala bir hayli itibar edilmiştir. Türk toplumları da karşılaştıkları sorunları çözmeye ya da geleceğe ilişkin bir kestirimde bulunma

amacıyla falcılardan yardım istemişlerdir. Fal eski Türkçede ırk kelimesi ile ifade edilmiştir. Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lûgati't-Türk'te ırk kelimesini "falcılık, kâhinlik, bir kimsenin gönlündekini bilmek, yürektekini dışarı çıkarmak" olarak açıklamıştır. B. Atalay, Türkiye'nin birçok yerinde ırk kelimesinin kader, talih, fal anlamında kullanıldığını belirtir. İrk bakmak cümlesinin açıklamasını yaparken, Batı Anadolu'da özellikle Kütahya'da bu tabirin fala bakmak olduğunu ifade eder (Atalay 1992: 41). İslamiyet'ten önceki Türklerde, sihir yapmak anlamında kullanılan "arbamak" kelimesi, Moğollarda "arbahu" şeklinde görülmektedir. Anadolu'da ise bu kelime "arpa" olarak ele alınmıştır (Ögel 1995: 158).

Türk toplumlarında falın çok eski dönemlerden beri kullanılması ve fala önem vermeleri, fal kitaplarının yazılmasını sağlamıştır. İslamiyet öncesi Türklere ait Berlin Turfan yazmaları arasında T.11,y.36 işaretini taşıyan fal kitabı da bunlardan biridir (Akt. Duvarcı 1993: 8). Eski Türklerin yazdığı bir diğer kitap da, tahminen 930 yılında Göktürk harfleriyle kaleme alınmış "İrk Bitig" dir (Tekin 2004: 30).

İslamiyet'ten önceki Türkler fal bakarken çeşitli malzemeler kullanmışlardır. Bunlar; koç, keçi, at, sığır ve geyiklerin kürek kemiği, aşık kemiği, koyun tezeği, fasulye, nohut gibi "kumalak" adı verilen taneler, ateş, yıldızlar, ok ve yay, köpük, kaşık, eldivendir (Duvarcı 1993: 7). Şamanların fal bakarken kullandıkları nesnelere göre çeşitli isimler alırlar. Bu isimler; "yağrımçı" (hayvan kürek kemiğini kullananlar), "kumalakçı" (koyun tezeğini kullananlar), "ırımçı" (çeşitli şeyler kullananlar) denir (İnan 2000: 151-152). Şamanlar, ateşteki közlerin duruşu, yanarken odunların çıkardığı ıslık sesi ve ateşe atılan yağ ile fal bakarak, gelecek hakkında bilgi edinme yoluna gitmişlerdir (İnan 2000: 158-159). Ayrıca şamanlar tarafından yıldız falının da kullanıldığı, yıldız ilmine önem verdikleri, astronomi hakkında bilgi sahibi oldukları ve ayın ve güneşin tutulacağını önceden haber vermektedirler (Roux 2002: 96'dan akt. Dülger 2006: 66).

4. İslam Dini'nde ve Türk İslam Geleneğinde Fal

İslam'da, etnolojik bir terim olarak özellikle gayb, gelecek ve insan karakteri hakkında bilgi verme amacı taşıyan bütün esrarengiz faaliyetleri ifade eden fal kelimesiyle "fal tutmak" anlamına gelmekle birlikte, umumiyetle gelecek ile ilgili iyimser beklentileri dile getiren tefe'ül kavramı, cahiliye dönemi Araplarında da görülmektedir. Yine Arapçada "uğursuzluk" manasına gelen tıyere ile "herhangi bir nesne veya olayı uğursuz sayarak, ondan gelecekte birtakım olumsuz durumların doğacağına hükmetme anlamını taşıyan teşe'ümün" de tefe'ülün karşıt anlamı olarak kullanılmış olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır (İslam Ansiklopedisi 1988: 138). İslamiyet'in ilk dönemlerinde sadece hayra yorulan işaretler dizisi olarak da algılanan veya öyle olması telkin edilen falın, sonraki dönemlerde hem iyi hem de kötü geleceğin tahminine doğru kaymış olduğu da açıkça gözlenebilmektedir (İslam Ansiklopedisi 1988: 449).

Cahiliye devrinin hurafelerine ve batıl inanışlarının hepsine birden savaşı açmış bulunan İslam dini, fal olgusunun olumsuz çağrışımlarını yasaklarken, bir kelimeyi, bir davranışı hayra yormaya izin vermiştir (Duvarcı 1993: 9). Kur'an-ı Kerim'de Maide suresi 90. Ayette; ey iman edenler! "Şarap içmek, kumar oynamak, ibadet için dikilen putlar, fal okları hep şeytanın işi pisliklerdir, bunlardan sakının ki kurtuluşa eresiniz" der. Ayrıca burçlara yönelik yaşamı düzenlemek, davranışta bulunmakta İslam dinince yasaklanmıştır (Kutluer 1992: 423).

Türk toplumlarının İslam dinini kabulünden sonrada Şamanizm inancı ve kültürü, Türk kültürü üzerinde tesir etmeye devam etmiştir. Bu bağlamda fal ve falcılık Türk İslam kültürü içinde değişikliklere uğrayarak, İslami bir kisveye bürünerek devam etmiştir. Osmanlılar Dönemine bakıldığında ise hem halk hem de Padişah, şehzade, bilginler gibi üst sınıfta falla ilgilenmişlerdir. Eski Türklerde her kabilede bir büyücü, bir Şaman bulunduğu gibi, Osmanlı devletinde de hemen hemen her padişahın yanında devlet memuru olarak yıldızlardan hükümler çıkardığına inanılan bir müneccimbaşısının bulunduğu bildirilmektedir. Bunlar ilmiye sınıfı tarafından sevilmeyen ve kralların yanında hazır bulunan kişilerdir (Ersoylu 1997: 201). Zamanla müneccimlik müessesesi ortadan kalkmış, halk arasında "yıldızname" adlı kitaplara bakarak, geleceği söyleyen kimseler ortaya çıkmıştır. Falın yaygınlaşmasının bir sonucu olarak nasıl fal bakılacağını öğreten, bu iş için kullanılacak metinlerin de içinde yer aldığı fal kitapları, "falnameler" yazılmıştır. Ayrıca Padişahlardan da Fatih adına düzenlenen iki tane falname bahsedilmektedir. Biri Farsça Cam-ı Suhan-gu'dur, diğeri ise Türkçe yazılmıştır (Ertaylan 1951: 31). Bunun yanında Şehzade Cem Sultan'a da "Fal-ı Reyhan-ı Cem Sultan" adlı bir falnamenin yazıldığı bilinmektedir (Duvarcı 1987: 26).

5. Sosyal Yaşamda Fal

Türkiye'de fal, köklerini İslamiyet öncesi Türk kültüründen ve geleneklerinden alan, halk arasında eskiden beri yaygın olarak inanılan, paylaşılan ve uygulanan bir batıl inanç pratiği olarak önemli bir yere sahiptir (Örnek 1977: 126). Türk toplumunda fal, kimine göre günah ve hurafe, kimine göre ise sosyal ve kültürel yaşamın yön verdiği bir davranış şekli olarak görülmektedir. Genel kanaat falın, inanç biçimine bağlı olarak toplum tarafından dışlandığı, buna karşın ister psikolojik terapi istersek de vakit geçirme ya da toplanma aracı olarak kabul edelim giderek toplumsal yaşamda kabul gören bir ekinlik alanı olduğudur (Nar 2014: 522-523). Türk insanı "Fala inanma, falsız da kalma" türü bir inanışla, (fali İslam dinin yasakladığı için, inanmıyorum ama iş olsun diye bir baktırayım) eş, dost ortamlarında hoşça vakit geçirmek için bakılan keyif fallarından papatya falına, sokaklarda beliren çingenelerin baktığı fallardan, gökyüzünde bir yıldız olduğu ve bu yıldızla kendi arasında yazgısal bir bağ olduğu inancından hareketle yıldız kaymasının kendi için iyi veya kötü talihe işaret ettiğine inanılması gibi pratiklere fal ve falcıya yönelik tutuma sahiptir (Erginer 2003: 101). Fal, halkın âdetle-

rinin, inanış ve düşünce biçimlerinin, birikimlerinin, tecrübelerinin, ihtiyaçlarının bir ürünü ve korkularının, meraklarının, yaşam kültürünün bir yansımasıdır, dolayısıyla halkın kendisinin bir anlatısıdır. Halk inançlarından ve geleneklerinden köklerini alan fal tüm bu özellikleriyle halk kültürünün bir parçası ve halk biliminin bir ilgi alanıdır (Çobanoğlu 2003: 11).

Falın birey hayatında bu kadar etkiye sahip ve yaygın olması, falın daha çok “gelecek merakı” ve “bilinmeyene olan merak” gibi insanın merak duygusuna hitap ediyor olmasından kaynaklı bir durum olmasındandır (Güngör 2005: 177). Büyü ve fal yaşamak ve yaşarken arzu edilen şeyleri gerçekleştirmek ya da bir kötülüğü, belayı önlemek fonksiyonları ile Anadolu insanının vazgeçilmezleri arasındadır. Büyü ve fal hep gerekli olarak görülmüştür. Anadolu insanı daha çok şu durumlarda büyüye ve fala başvurur:

- a. Yıkım getirici bir olayın doğmasını önlemek ya da başa gelen yıkıcı olayları ortadan kaldırmak,
- b. Doğumların kolay olmasını sağlamak,
- c. Birtakım kötülüklerden, çarpılmalardan, gizli saldırılardan korunmak,
- d. Gizlilikleri bilmek, geleceği öğrenmek,
- e. Defineleri bulmak,
- f. Hastalıkları gidermek (Eyuboğlu 1987: 12).

Yukarıdaki maddelerde de görüldüğü gibi arzu edilene ulaşmak ve geleceğin belirsizliğinden kurtulmak ve dinin yasaklarından da kurtularak yeni bir bakış açısı ile fal geçmişte olduğu gibi günümüzde de toplumumuzda yaşatılmakta ve kullanılmaktadır.

6. Popüler Kültürde Fal ve Ekonomik Boyutları

İnsanoğlunun gelecek kaygısı ve bu kaygının kaynağı olan merak ögesi, insan hayatının ayrılmaz bir parçasıdır. İlk uygarlıklarda ve daha sonraki dönemlerde insanların geleceğe ilişkin merakları ve inançları bağlamında fala ve falcılara başvurdukları bilinmektedir. Günümüzde bilim ve teknolojiye hızlı gelişim sonucu, insanın muhakeme gücü ve pek çok bilinmezlerin biliniyor olması, fal ve falcılığı ortadan kaldırmamıştır. İnsanoğlu fal ve falcılığı başka kisveler altında yaşatmaya devam etmiştir.

Fal baktırma nedenleri arasında; bireyin içinde bulunduğu çaresizlik, sevgisizlik, kıskançlık, endişe, korku, merak gibi psikolojik durumu, hastalık, ekonomik sıkıntı gibi faktörler ve bu şartlara bağlı olan geleceği bilme arzusu başta gelmektedir (Duvarcı 1993: 15). Bu bağlamda bireyin fal baktırması, insan doğasında var olan bir olgu ve ilk çağlardan günümüze kadar gelen bir kişilik özelliği olduğunu söyleyebiliriz.

İnsanların fal ve falcıdan beklentileri, neden fal baktırdıkları vb. konularında literatürde çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalara göre, bireylerin fal baktırma nedenlerin; merak, eğlence veya vakit doldurmak, olumlu şeyler duymak ve sorunlara çare bulmak üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Yapılan bir çalışmada, fala baktırmaya gidenlerin yaşlarının 18-60 yaş grubu arasında dağılım gösterdiği, fala baktıran kesimin daha

çok geleceğe tahmin etme, sorunlarına çare bulma ve psikolojik olarak rahatlatma amacı taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır (Güngör 2005: 186-191).

Popüler kültürde de falın etkileri merak edilmiş ve incelenmiştir. Bu araştırmalara göre, insanları fala yönlendiren etkenler geleceği bilme arzusu, merak, çaresizlik ve günlük yaşamın sıkıntılarında bunalma olarak sıralanmıştır. Fala yönelen insanların farklı özelliklere sahip insanlar olduğu belirlenmiştir. Ayrıca kendisini burcuyla özdeşleştiren, yaşam tecrübeleri ve gündelik yaşamdaki rollerini buna göre ayarlayan bireylerin, genel olarak fala yöneldiği de bu araştırmada ulaşılan sonuçlar arasındadır (Düztepe 2005:163).

Fal ve kişilik arasındaki ilişkiler merak edilmiş ve bu amaçla çalışmalar yapılmıştır. Şahin'in (2009: 48), kişilik bozuklukları kapsamında yaptığı bir çalışmada, şizotipal kişilik bozukluğu olan kişilerin; telepati, altıncı his, büyü, nazar gibi birçok batıl inanca sahip olduklarını; fallara, burçlara inandıklarını, yaşamlarını bunlara göre yönlendirdiklerini ifade etmektedir. Ayrıca şizotipallerin zeki ve becerikli olanlarının genellikle, medyumluk, tarotçuluk, falcılık dernekleri gibi işlerle uğraşırken; entelektüel kapasitesi sınırlı olanları ise genellikle bunların peşinde dolaştıklarını ifade etmektedir.

Teknoloji ve bilim çağında falın sosyal yaşamın bir parçası olması dikkat çekici bir durumdur. İnsanoğlunun bilişsel boyutunun yanında duygusal, sosyal ve tinsel boyutlarının olması, bu özelliklerin sosyal ve gündelik yaşamda çok etkili olması, günümüzde de falın bir ihtiyaç olarak varlığını sürdürmesinde etkili bir nedendir. Bireyin çeşitli duygusal ve sosyal problemlerinden kurtulmak için bilişsel olarak inanmadığı halde fala ihtiyaç duyması ve falcıdan bir şeyleri umması, çağımız insanının ruhsal ve duygusal durumunu sorgulamayı anlamlı hale getirmektedir.

Kültürlerin ayakta kalabilmeleri, öncelikle kültürel belleklerin oluşturulmasına ve daha sonra da bu bellekten hareketle yaratılan ve gösterilen çağdaş yorumların zenginliğine ve etkinliğine bağlıdır (Özdemir 2012: 121). Bilişim teknolojilerindeki gelişim, sosyal ağların yaygınlaşması falın günümüzdeki kullanım biçimini etkilemiştir. Özellikle bilgisayar ortamında, cep telefonlarıyla fal bakılması, falın popülerleştirilmesi, kitleselleştirilmesi ve magazinleştirilmesi sağlamış ve geniş çevrelere yayılarak daha çok tüketilmesi ve satmasını sağlamıştır (Erdoğan 2001: 32).

Fal elektronik ortamlar ile hızlı ve kolay erişilebilen ve tüketilebilen, formüllere ve basılı bilgilere dayalı rutin ve standart bir pratik haline gelmiştir. Böylece, fal giderek gündelik hayatın doğal bir parçası olarak konumlanmakta, değişik görünüşleriyle magazinleşerek eğlencelik ve seyirlik hale gelmekte, sosyal bir aktivite ya da bir boş zaman aktivitesi olarak tüketilmekte, keyif ve zevk vererek bireyi günlük sorunlarından uzaklaştıran bir olgu olmaktadır (Güngör 2005: 180).

Fal ve falcılık, elektronik ve sanal ortamlarda popülerleşerek pazarlanan, anlık tüketilen bir ürün olarak sunulmaktadır. Fal bakmanın sanal ortamda da yaygınlaştığı günümüzde, Posta Gazetesinin 03.08.2011 tarihli sayısında çıkan bir haberin bu konuya iyi bir örnek teşkil ettiği düşünül-

mehtedir. Haber internet üzerinden fal bakan bir kişiyle yapılan röportaja yöneliktir. Röportaj yapılan kişi çalışma usulünü şöyle aktarıyor: “Sistem çok pratik. Evde, ofiste, kafe’de kahvesini içen ve fal kapatan dostlar, fincan resimlerini siteye yükleyip bize gönderiyorlar. Sembolik bir ücret ödedikten sonra kahveleri online olarak yorumlayıp e-mail olarak gönderiyoruz. Bu kahve yorumları ile topluma güzel mesajlar vermeyi, olumlu ve pozitif enerjimizi karşı tarafa iletmeyi amaçlıyoruz. (www.binnazabla.com). Buradan da görüldüğü gibi gelişen teknolojiye paralel olarak falcılık artık sanal ortamlarda da kolaylıkla yapılabiliyor.

Geleneksel ve folklorik unsurlar taşıyan, köklerini halk kültüründen alan fal pratiği giderek bu özelliklerini kaybetmekte, anlık ve moda halinde tüketilen, alınıp satılan ve pazarlanan bir popüler kültür ürünü haline dönüşmektedir. Fal pratiği kitlesel ilgiyi ve tüketimi yaratabildiği ve sağlayabildiği ölçüde hem daha “popüler” hem de daha “ticari” bir görünüm kazanmıştır. Evler fal-kafelere, fal-bilim merkezlerine; bireysel fallar kitlesel fallara; falcı komşular, cinci-hocalar tarot uzmanlarına, gelecek danışmanlarına; sözlü bakılan keyif falları bilgisayar çıktı elektronik, otomatik yazılı fallara; fal bir promosyon bir hizmet bir uzmanlık dalı olarak daha ticari ve sistematik, daha kurumsal ve sektörel bir bütünün parçasına dönüşmektedir (Güngör 2005: 180).

Çeşitli kurumlar tarafından (Örn: Sertifikapress) açılan mesleki sertifika programlarına falcılık sertifikası da dâhil edilmiş ve falcılık bu anlamda mesleki bir boyut da kazanmıştır. Bunun yanında günümüzde falcılık mesleğinin devlet katında da kabul gördüğü ve İş-Kur web sitesinde yayınlanan meslek gruplarında “falcılık ve astrolojuluk”, “sokak satıcılığı” gibi tanımlamaların yer aldığı görülmektedir (www.radikal.com.tr). Yine İş-Kur’un web sitesi incelendiğinde özel istihdam bürosu açarak faaliyet göstermek için başvuru yapabilecek meslek gruplarının içinde falcı ve astrologların da bulunduğu göze çarpmaktadır (www.statik.iskur.com). Ayrıca, fal-kafeler; fal-bilim, fal-bakım, fal-danışma merkezleri gibi “uzman” isimler altında fala bakılan mekanların açılarak falın kitlelerin ayağına bir “hizmet” olarak götürülmesi; falın, kitlelere, içilen kahvenin yanında bir “promosyon” olarak sunulması; fala bakma işinin artık “kadrolu” ya da kendilerini “gelecek danışmanları”, “psikolojik danışman” ya da “tarot uzmanı” olarak adlandıran ve kartvizitlerle çalışan kişilerce icra edilen bir “uzmanlık alanı”na ve “meslek” haline dönüşmesi; piyasada, yan ürünler ve uzman yayınlarla desteklenmesi fal pratiğinin toplumumuzda aldığı yeni görünüm olarak falın değişen anlamına işaret etmektedir (Erdoğan 1999: 33).

Günümüzde fal baktırmanın kentlerde ne kadar ilgi gördüğü açılan “fal kafe”lerin sayısından da anlaşılmaktadır. Hürriyet Gazetesinin 22.12.2009 tarihinde yayınladığı bir haberde bu konuya değinilmiştir. Habere göre başkentte “kahve sizden fal bizden” sloganıyla işletme açılan “fal kafelerin” sayısı son bir yılda 110’dan 170’e çıkarken, Ankara Kahveciler Odası Başkanı İsa Güven, bu isimle açılan yerlerin çoğunun ruhsatı olmadığını savundu. Yine aynı gazetenin 21.07.2005 tarihinde yayınladığı bir haberde fal

kafeler hakkında şunlar ifade edilmektedir: “Fal-kafe çılgınlığı hızla yayılıyor. Bu tür mekânların sayısı, sadece İstanbul’da bile 230’u buldu. Yine bu şehirde bir yıl içinde parayla fal baktıranların sayısı 20 bin civarında...” Fal kafelerde bakılan falların halka yansıyan bir diğer boyutu da maddi olandır. İnternet üzerinden çoğunlukla ücretsiz olarak fal baktırabilmek mümkün iken fal kafelerde belirli bir ücret talep edilmektedir. İnternette 10–50 TL arasında fal baktırmak mümkün iken (<http://www.binnazabla.com>), fal kafelerde de ücretler verilen hizmete göre değişmektedir. Habervitrini.com adlı internet haber sitesinin haberine göre: “İstanbul’da kaç tane fal-kafe olduğu net olarak bilinmiyor. Kahve+fal fiyatları, kafeden kafeye değişiyor. 6 liradan başlıyor, 15 lira’ya kadar çıkıyor. ‘Fal-kafe’ tabiri, resmi bir sıfat olmadığından ve belediyeden kafe açmak için bu şekilde izin alınmadığından, toplam fal-kafe sayısı da bilinmiyor. Ama her kafe sahibi diğer mekânlardan haberdar. Bu yüzden kaba bir hesapla Taksim’de 150, Kadıköy’de 50, Nişantaşı’nda 20, Ortaköy’de 2, Maltepe’de ve Bahçelievler’de 5’er fal-kafe olduğu iddia ediliyor.” Bu haberlerden yola çıkarak fal bakmanın ve baktırmanın geleneksel kalıplarından uzaklaşarak günümüzde maddi kaygularla yapılmaya başlandığı ifade edilebilir. Eskiden insanların ev ortamında arkadaş arasında yaptıkları bu faaliyet günümüzde bu iş için açılan özel mekânlarda ve belirli ücretler karşılığında gerçekleşmektedir. Bu duruma kentlerdeki bireyler arası ilişkiler ve sosyal yaşam biçiminin neden olduğu söylenebilir.

Günümüzde falın nasıl yorumlandığına ilişkin metodolojik açıdan bilgi veren kitaplar da bulunmaktadır. Bu kitaplarda özellikle tarot, iskambil, el falı gibi falların önceden bilinen, hazır ve değişmeyen formüllerle, nasıl bakılacağına ilişkin bilgiler verilir, pazarlanmaktadır. Günümüzde fal, ilgi gördüğü ve paylaşıldığı için değil, daha çok sattığı için popülerdir.

SONUÇ

İnsanoğlunun yaşamını sürdürme ve anlamlandırma sürecinde belirsizliklerden kurtulma, gelecekte haber alma, bireysel ve sosyal yaşamını kontrol etme güdüsü ile fala ve falcılara inanmış ve saygı duymuştur. Fal; ilkel, antik ve uygar toplumlar tarafından başvurulan bir pratik olarak evrenselleşmiştir. Falın evrensel bir boyut taşımasının ana nedeni, insanoğlunun sahip olduğu doğası ve yaşam güdüsüdür. İnsanoğlunun doğal olaylara, ekonomik sıkıntılara, hastalıklara, duygusal ve psikolojik (çaresizlik, sevgisizlik, kıskançlık, endişe, korku, merak) sorunlara karşı yetersizliği ve güçsüzlüğü, onu fal gibi çeşitli olgu, ritüel ve pratik arayışına yönlendirmiştir.

Fal pratiğinde, halkın duygu, düşünce, inanç sistemi ve gelenek-görenekleri etkisini göstererek, falın farklı toplumlarda farklı ritüellerle yapılmasını sağlamıştır. Bundan dolayı farklı kültürlerde farklı fal bakma çeşitleri ve fal baktırmanın farklı sebepleri bulunmaktadır. Fal insanoğlunun yaşam serüveninde; gaipten haber alma, geleceği öğrenme, kaybolan eşya ya da nesnelere ulaşma, kötülük ve hastalıklardan korunma, doğacak çocuğunun cinsiyetini ve yazgisını öğrenme gibi bilinmeyen ve belirsiz ya-

şam olaylarını belirleme isteğinden, dost ortamında hoş vakit geçirmeye, sevgiliye duyguları açıklamaya ve sürpriz yapmaya, boş zaman etkinliğine kadar geniş bir yelpazede kullanılmış ve kullanılmaya devam etmektedir.

Falın, ilkel insandan günümüz insanına ulaşma sürecinde etkili olan hep bireyin ihtiyacı olmuştur. Her dönemde bireyin amacına göre fal ve falcılık kisve değıştirerek insan ve toplum hayatında olmuştur. Günümüzde bilişim teknolojilerindeki gelişim, sosyal ağların yaygınlaşması falın günümüzdeki kullanım biçimini etkilemiştir. Özellikle dijital ortamlarda fal bakılması, falın popülerleştirilmesi, kiteselleştirilmesi ve magazinleştirilmesini sağlamıştır. Fal bakmanın ve baktırmanın geleneksel kalıplarından uzaklaşarak günümüzde maddi kaygılarla yapılmaya başlandığı ifade edilebilir. Eskiden insanların ev ortamında arkadaş arasında yaptıkları bu faaliyet günümüzde bu iş için açılan özel mekânlarda ve belirli ücretler karşılığında gerçekleşmektedir. Bu duruma kentlerdeki bireyler arası ilişkiler ve sosyal yaşam biçiminin neden olduğu söylenebilir. Günümüzde falın nasıl yorumlandığına ilişkin metodolojik açıdan bilgi veren kitaplar da bulunmaktadır. Bu kitaplarda özellikle tarot, iskambil, el falı gibi falların önceden bilinen, hazır ve değışmeyen formüllerle, nasıl bakılacağına ilişkin bilgiler verilip, pazarlanmaktadır. Günümüzde fal, ilgi gördüğü ve paylaşıldığı için değıl, daha çok sattığı için popülerdir. Ayrıca içinde yaşadığımız çağda, kültürel ürünlerin ekonomik katma değıer yaratarak varlıklarını sürdürmeleri gerçeğı, falında ekonomik bir ürün olarak, anlık ve moda halinde tüketilen, alınıp satılan ve pazarlanan bir popüler kültür ürünü haline dönüştürmüştür. Kısaca fal ve falcılık günümüzde gerek sanal ortamda gerekse basılı yayınlarla ekonomik katma değıer üreterek, popüler kültür ürünlerinden biri haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- ATALAY Besim (1992). *Divanü Lügat-it Türk Tercümesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYDIN Mehmet (1995). "Fal", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (12), İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- BOYRAZ Şeref (2006). *Fal Kitabı Melhemeler ve Türk Halk Kültürü*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ÇOBANOĞLU Özkul (2003). *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- DUVARCI Ayşe (1987). Türkiye'de Falcılık Geleneği ile Bu Konuda İki Eser, Falname-i Risale-i li Cafer-i Sadık ve Tefe'ülname, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- DUVARCI Ayşe (1993). *Türkiye'de Falcılık Geleneği ile Bu Konuda İki Eser, Falname-i Risale-i li Cafer-i Sadık ve Tefe'ülname*, Ankara: Ersa Matbaası.
- DÜLGER Elif (2006). "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Büyü, Sihir ve Falın Halkbilim Açısından Değerlendirilmesi." Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- DÜZTEPE Türkan (2005). "Popüler Kültür Ürünü Olarak Gazetelerin Astroloji Köşelerinin Değerlendirilmesi." Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ERDOĞAN İrfan (1999). Popüler Kültür: Kültür Alanında Egemenlik ve Mücadele. Popüler Kültür ve İktidar. (Der. Nazife Güngör) Ankara: Vadi Yayınları.
- ERDOĞAN İrfan (2001). "Popüler Kültürde Gasp ve Popülerin Gayrimeşruluğu", *Doğu Batı*, (15) 2, 67-96.
- ERGİNER Gürbüz (2003). *Elemterefiş: Anadolu'da Büyü ve İnanışlar*, (Ed. Ekrem Işın). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ERSOYLU Halil (1997). "Fal, Falname ve Bir Çiçek Falı" (Der Aksâm-ı Ezhâr), *Türkiyat Mecmuası*, 20, 195- 254.
- ERTAYLAN İsmail Hikmet (1951). *Falname*, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası.
- EYUBOĞLU İsmet Zeki (1987). *Anadolu Büyüleri, Anadolu Mitolojisi İnanç-Söylence Bağlantısı*, İstanbul: Geçit Kitapevi.
- GÜNDÜZ Şinasi (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*, Konya: Vadi Yayınları.
- GÜNEY Salih (2000). *Davranış Bilimleri*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- GÜNGÖR İzgi (2005). *Popüler Kültür Ürünü Olarak Fal*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Habervitrini İnternet Sitesi (21.08.2005). Fal Çılgınlığı! (<http://www.habervitrini.com/haber.asp?id=182271>) (Erişim Tarihi: 25.12.2011).
- HANÇERLİOĞLU Orhan (1994). *İslam İnançları Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hürriyet Gazetesi (21.07.2005). Kafelerde FAL çılgınlığı (<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=336240>) (Erişim Tarihi: 25.12.2011).

- Hürriyet Gazetesi (22.12.2009). Fal kafelerin çoğunun ruhsatı yok (<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=13284430>) (Erişim Tarihi: 25.12.2011).
- İNAN Abdülkadir (2000). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İslam Ansiklopedisi (1988), Cilt 12, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- İŞKUR (2011). Özel istihdam büroları (http://statik.iskur.gov.tr/tr/istihdam/ozel_istihdam_burolari_hakkinda_aciklamalar.pdf) (Erişim tarihi: 27.12.2011).
- KAĞITÇIBAŞI Çiğdem (1999). *Yeni İnsan ve İnsanlar*, İstanbul: Evrim Yayınevi.
- KORKMAZ Esat (2003). *Eski Türk İnanışları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- KUTLUER İlhan (1992). *İslam Literatüründe Burç. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın ve Matbaacılık.
- NAR Mehmet Şükrü (2014). "Psiko-Antropolojik Bir Olgu Olarak Fal Üzerine Nitel Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54, 1, 507-524.
- ÖGEL Bahaeddin (1995). *Türk Mitolojisi II (Kaynaklar ve Açıklamaları ile Destanlar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖRNEK Sedat Veyis (1977). *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
- ÖZDEMİR Nebi (2012). *Kültür Ekonomisi ve Yönetimi*, Ankara: Hacettepe Yayıncılık.
- Posta Gazetesi (03.07.2011). Online kahve falı bakılır! (http://www.posta.com.tr/pazarpostasi/HaberDetay/Online_kahve_fali_bakilir_hm?ArticleID=78500) (Erişim Tarihi: 25.12.2011).
- Radikal Gazetesi (6.5.2011) Falcılık devlet katında kabul gördü!. ([asp? aType=Radikal Detay V3&Date=6.5.2011& Article leID= 1048478&Cate goryID=80](http://www.radikal.com.tr/haberDetay.aspx?aType=RadikalDetayV3&Date=6.5.2011&ArticleID=1048478&CategoryID=80)) (Erişim Tarihi: 28.12.2011)
- SCOGNOMİLLO Giovanni ve ARSLAN Arif (1999). *Doğu ve Batı Kaynaklarına Göre Fal*, İstanbul: Karizma Yayınları.
- ŞAHİN Doğan (2009), "Kişilik Bozuklukları", *Klinik Gelişim*, (4), 22, 45- 55.
- Şamil İslam Ansiklopedisi (1990). Genel Yönetim ve İlmi Redaksiyon: Ahmet Ağırakça. İstanbul: Şamil Yayınevi.
- TEKİN Talat (2004). *İrk Bitig (Eski Uygurca Fal Kitabı)*, Ankara: Öncü Kitap Yayıncılık.
- Türk Ansiklopedisi (1986). "Fal ve Falcılık". Cilt 16, Ankara: M.E.B Yayınları.